

Szkoła ponadgimnazjalna

JĘZYK POLSKI

Scenariusz z wykorzystaniem nowych mediów, analizy tekstów
kultury i dyskusji (45 min)

Metody działania stalinowskiego aparatu przemocy w filmie *Przesłuchanie* Ryszarda Bugajskiego i powieści Gustawa Herlinga-Grudzińskiego *Inny świat*

Opracował: Tomasz Ptaszek

CC BY-NC-ND

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych 3.0 Polska

Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych
oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl

 Legalna Kultura

ul. Marszałkowska 84/92 lok. 121, 00-514 Warszawa, e-mail: lk@legalnakultura.pl

Cele lekcji:

Uczeń:

- ćwiczy umiejętność czytania i analizy tekstu kultury z uwzględnieniem specyfiki medium (film fabularny i plakat filmowy);
- ćwiczy umiejętność wyszukiwania informacji w Internecie oraz ich selekcjonowania;
- nabywa umiejętności potrzebnych do życia w społeczeństwie informacyjnym;
- poznaje historię PRL-u.

Metody:

- praca z tekstami kultury;
- miniwykład;
- dyskusja.

Środki dydaktyczne:

- karty pracy;
- dostęp do Internetu;
- rzutnik multimedialny/tablica interaktywna.

Przygotowanie do lekcji:

Wybrani przez nauczyciela uczniowie (lub ochotnicy) przygotowują informacje na temat pojęć: cenzura, kolaudacja, „pułkownik”.

Wszyscy uczniowie obejrzą w domu film R. Bugajskiego pt. *Przesłuchanie* – platforma VOD (link: <http://vod.pl/przesluchanie,87528,w.html>).

Powiązanie z podstawą programową z języka polskiego:

II. Analiza i interpretacja tekstów kultury. Uczeń zna teksty literackie i inne teksty kultury wskazane przez nauczyciela.

1. Wstępne rozpoznanie.

Uczeń:

- 1) prezentuje własne przeżycia wynikające z kontaktu z dziełem sztuki;
- 2) określa problematykę utworu;
3. Interpretacja.

Uczeń:

- 2) wykorzystuje w interpretacji utworu konteksty (np. literackie, kulturowe, filozoficzne, religijne);

4. Wartości i wartościowanie.

Uczeń:

2) dostrzega obecne w utworach literackich oraz innych tekstach kultury wartości narodowe i uniwersalne;

3) dostrzega w świecie konflikty wartości (np. równości i wolności, sprawiedliwości i miłosierdzia) oraz rozumie źródła tych konfliktów.

Przebieg lekcji:

1. FAZA WSTĘPNA

Wybrani uczniowie prezentują wyniki swojej pracy w domu i odczytują krótkie informacje na temat: cenzury, kolaudacji i filmowych „pułkowników”.

Miniwykład nauczyciela:

Przesłuchanie opowiada historię, która rozgrywa się w latach 1951–1956 w autentycznej scenerii więzienia w Warszawie, przy ulicy Rakowieckiej. Młoda artystka estradowa, Tonia Dziwisz, zostaje uwięziona przez UB i poddana typowym dla służb stalinowskiego państwa metodom wymuszania zeznań. Ryszard Bugajski ukończył zdjęcia do swojego filmu w stanie wojennym, w styczniu 1982 roku. W kwietniu tego roku komisja kolaudacyjna głosami członków nieprzychylnych filmowi i związanych z aparatem partyjnym w atmosferze skandalu przegłosowała decyzję o niedopuszczeniu filmu do dystrybucji. Stało się to pod nieobecność kierownika Zespołu Filmowego X, Andrzeja Wajdy. Wkrótce Zespół X przestał istnieć, a Ryszard Bugajski wyemigrował z kraju, w którym nie mógł uprawiać swojego zawodu. Przedtem jednak wykonał kopię filmu na taśmie VHS i w ten sposób w obiegu podziemnym trafił on do wielu widzów, stał się legendą i zyskał miano najbardziej antykomunistycznego filmu w historii. Przeleżał na półkach do 1989 roku i w demokratycznej już Polsce został oficjalnie pokazany podczas XIV Festiwalu Filmowego w Gdyni. W 1990 roku na festiwalu w Cannes Krystyna Janda dostała główną nagrodę za rolę Antoniny Dziwisz.

1. FAZA REALIZACYJNA

Nauczyciel rozdaje **Kartę pracy nr 1** (czas pracy ok. 10 min).

Uczniowie demonstrują wyniki swojej pracy, a wnioski zostają zapisane w zeszytach.

Nauczyciel zadaje pytania wprowadzające do dyskusji:

1. Kim jest główna bohaterka filmu?
2. W jakich okolicznościach i dlaczego trafiła w ręce UB?

Następnie nauczyciel odtwarza uczniom dwa fragmenty filmu (time kod: 01.06.00–01.08.30; 01.16.53–01.19.40) i prosi o udzielenie odpowiedzi na pytanie: jakie metody przesłuchań więźniów stosowali przedstawiciele stalinowskich służb? Nauczyciel przeprowadza dyskusję z uczniami.

Spodziewane odpowiedzi zostają zapisane na tablicy:

- bicie;
- głodzenie;
- zastraszanie;
- szantaż;
- wymuszenie;
- upokarzanie;
- izolacja;
- wielogodzinne przesłuchania.

- **FAZA PODSUMOWUJĄCA**

Nauczyciel rozdaje **Kartę pracy nr 2** (czas pracy ok. 10 min).

Uczniowie przedstawiają wyniki swojej pracy.

Wnioski zostają zapisane w zeszytach, np.:

1. System stalinowski w Polsce w latach 50-tych i w ZSRR w latach 40-tych stosował dla celów ideologicznych podobne metody torturowania, łamania ludzi, znęcania się nad nimi fizycznego i psychicznego.
2. Więzienia w Polsce i łagry w ZSRR były ogniwami terroru państwa totalitarnego i symbolami zbrodniczej ideologii.
3. W filmie, główna bohaterka odnosi moralne zwycięstwo nad swoimi oprawcami i obnaża bezsilność aparatu przemocy wobec niezłomności ducha człowieka, który nie poddaje się zniewoleniu i broni swojej godności.
4. W powieści *Inny świat* Gustaw Herling-Grudziński pokazuje różne postawy ludzi poddanych terrorowi. Jedni się poddają i zaczynają służyć systemowi przemocy, inni potrafią obronić swoje człowieczeństwo (Grudziński, Karinen, Kostylew).

Zadanie domowe:

Dokonaj analizy plakatu filmowego do *Przesłuchania* autorstwa Andrzeja Pągowskiego. Zwróć uwagę na walory plastyczne dzieła, jego związki z filmem i symbolikę. Plakat znajdziesz na stronie: <http://gapla.fn.org.pl/plakat/1432/przes-uchanie.html>.

Karta pracy nr 1

- Zestaw opinie na temat filmu. Z którą się zgadzasz? Uzasadnij swoje zdanie.
- Jak wytłumaczysz ocenę filmu dokonaną przez przedstawiciela ówczesnego aparatu władzy i propagandy? Zwróć uwagę na użyte argumenty i język.

Fragment I

„Nie jest to ani film historyczny, ani moralitet (...). Jest to film polityczny, zawiera sceny, które określiłbym jako formy walki politycznej (...), jest wypreparowany z otoczki społecznej i politycznej tych czasów i to jest jego główna słabość (...). Jest nieobiektywny, a obraz tamtych czasów nie jest wyraźny, jest to obraz mglisty i wręcz fałszywy, zakłamany (...), nie spełnia celów społecznych, a trudno sobie wyobrazić, aby takich celów autorzy sobie nie zakładali (...). Jest to film o określonych dążeniach politycznych, który podpowiada widzowi pewne rzeczy (...). Można byłoby w tej chwili zadać pytanie – dlaczego z taką inicjatywą wystąpił zespół i reżyser właśnie przed 1 grudnia 1981 roku? Co chciał przez ten film mówiący o latach pięćdziesiątych zmienić? (...) Mówiono tutaj również o prawdzie artystycznej, o moralności, ale chciałbym przede wszystkim mówić o sprawie najważniejszej – o odpowiedzialności twórcy i zadać pytanie – czy ten film był robiony z pełną odpowiedzialnością? (...) Nie ma możliwości rozpowszechniania tego filmu, ale i akceptacji idei w tym dziele, to nie jest oferta do przyjęcia, to jest oferta, z którą nie mogę się zgodzić z zasadniczych względów, bo nie możemy w sposób tak uproszczony mówić o minionych czasach, wyabstrahować tych spraw z otoczki społecznej i politycznej i tylko posługiwać się realiami tego okresu. Do tego dochodzi jeszcze pewna subiektywna stylistyka...”

Wypowiedź Stanisława Stefańskiego, ministra kultury i szefa kinematografii z 1982 roku o *Przesłuchaniu* Ryszarda Bugajskiego. Cyt. za: Mieczysław Wojtczak, *O kinie moralnego niepokoju ...i nie tylko*, Warszawa 2009, s.352–353.

Fragment II.

„Film legendarny, nie tylko dlatego, że leżał tyle lat na półce, tępiony był tak bezwzględnie, a ludzie go obronili tak skutecznie, oglądając masowo z kaset video. Oficjalnie nie istniejący, przez cały czas promieniował, jak izotop kruszcu. (...) Świetne kino jest zawsze szokiem emocjonalnym; *Przesłuchanie* również. Wybitne dzieło sztuki wzbogaca wiedzę o człowieku. *Przesłuchanie* robi to także. Młoda kobieta z filmu przez długie miesiące jest przesłuchiwana i maltretowana, bo chciano ją zmusić, by w sfingowanym procesie obciążyla kogoś niewinnego (...). Niezwykłość filmu polega na tym, że nie ogranicza się do pokazania, iż w ekstremalnej sytuacji można uratować swoje człowieczeństwo, lecz, że można je wtedy odkryć, więcej – zbudować.”

Janicka Bożena, „Film”, 22.10.1989, cyt. za Mieczysław Wojtczak, *O kinie moralnego niepokoju... i nie tylko*, Warszawa 2009, s. 358.

Karta pracy nr 2

- Porównaj metody stosowane przez NKWD w sowieckich łagrach, które opisuje Herling-Grudziński z obrazami pokazanymi w filmie Bugajskiego.

„(...) Wbrew temu, co się przypuszcza, cały system pracy przymusowej w Rosji – łącznie ze śledztwem, pobytem w więzieniu i życiem w obozie – nastawiony jest, bardziej niż na ukaranie przestępcy, na jego wyeksploatowanie gospodarcze i całkowite przeobrażenie. Tortury na śledztwie nie są stosowane jako zasada, ale jako środek pomocniczy. O co chodzi naprawdę, to nie tyle o wymuszenie na oskarżonym podpisu pod zmyślnym i fikcyjnym aktem oskarżenia, ile o kompletną dezintegrację jego osobowości. Człowiek budzony co noc – na przestrzeni długich miesięcy, a czasem nawet i lat – pozbawiony w czasie śledztwa prawa załatwiania najelementarniejszych potrzeb fizjologicznych, trzymany godzinami na twardym krześle, oślepiony skierowaną prosto w oczy żarówką, kłuty podstępными pytaniami i niesamowitym crescendo urojonych zarzutów, drażniony sadystycznie widokiem papierosów i gorącej kawy na stole – gotów jest podpisać wszystko. Nie o to jednak chodzi. Więźnia można uważać za „spreparowanego” do ostatecznego zabiegu dopiero wtedy, gdy widać już wyraźnie, jak jego osobowość rozpada się na drobne części składowe: pomiędzy skojarzeniami powstają luki, myśli i uczucia obluźwiają się w swych pierwotnych łożyskach i klekocą jak w zepsutej maszynie, pasy transmisyjne łączące teraźniejszość z przeszłością obsuwają się z kół napędowych i opadają na dno świadomości, wszystkie dźwignie i przekładnie intelektu i woli zacinają się, strzałki w zegarach pomiarowych skaczą jak oszalałe od zera do maksimum i z powrotem. Maszyna kręci się dalej na zwiększonych obrotach, ale nie pracuje już tak jak dawniej – wszystko, co wydawało się oskarżonemu przed chwilą absurdem, staje się rzeczą prawdopodobną, choć ciągle jeszcze nieprawdziwą, uczucia zmieniają barwę, napięcie woli znika. I to, że pisywał listy do krewnych za granicą, może być zdradą interesów proletariatu, i to, że zaniedbał się w pracy, może być sabotażem budownictwa socjalistycznego. Dla sędziego śledczego nadchodzi moment decydujący. Jeszcze jeden celny cios w zdrętwiałą rdzeń oporu i maszyna stanie. Człowiek uśpiony pod narkozą zawisa na ułamek sekundy w próżni, niczego nie czuje, o niczym nie myśli, niczego nie rozumie. (...) Za chwilę mechanizm ludzki, zatrzymany w punkcie zerowym i rozłożony na najdrobniejsze części, zostanie złożony na powrót, ale już inaczej; luki pomiędzy skojarzeniami wypełnią inne wiązania, myśli i uczucia dopasowane zostaną dokładnie do innych łożysk. (...) Oskarżony ocknie się z odrętwienia, zwróci zmęczoną, lecz uśmiechniętą twarz ku swemu dobroczyńcy i westchnąwszy głęboko, powie, że teraz wszystko rozumie, że błędził dotąd przez całe życie. Zabieg się udał, pacjent został na nowo narodzony. (...) Po raz ostatni w życiu zaśnie z tym uczuciem męczącej niepewności, nazajutrz bowiem koło południa obudzi się pusty jak wydrążony orzech i osłabiony po nieludzkim wysiłku całego organizmu, ale olśniony myślą, że ma już nareszcie wszystko za sobą. I kiedy zacznie chodzić między pryzmami, nie odzywając się do nikogo, można być pewnym, że stawia pierwsze kroki w innym już świecie – rekonwalescent o zablizniających się szybko ranach i zrastającej się na nowo osobowości[...]”.

Gustaw Herling-Grudziński, *Inny świat*, Kraków 2003, s. 72–73.

Proponowana bibliografia:

- Lubelski T., *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Katowice 2009, s. 447–448.
- Wojtczak M., *O kinie moralnego niepokoju... i nie tylko*, Warszawa 2009, s. 346–359.

Fotografia ilustrująca:

http://foto.karta.org.pl/fotokarta/AOZ_0609.jpg.php.